

Izješća, osvrti, prikazi

14. Državni stručni skup o Domovinskom ratu za učitelje i nastavnike povijesti, 24. i 25. veljače 2022., Zadar

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskoga rata i Sveučilište u Zadru organizirali su 14. državni stručni skup o Domovinskom ratu za učiteljice i učitelje te nastavnice i nastavnike povijesti u osnovnim i srednjim školama.

Dvije su teme dominirale na skupu: „Protuočlopna borba u Domovinskom ratu“ i „Ratna fotografija u Domovinskom ratu.“

Skup je održan s ciljem umrežavanja i razmjene iskustava nastavnika povijesti uz sjećanje na žrtvu svih hrvatskih branitelja. Skup je otvorila rektorica Sveučilišta u Zadru prof. dr. sc. Dijana Vican i župan Božidar Longin. Nazočnima su se potom obratili ravnatelj Državnog arhiva u Zadru doc. dr. sc. Ante Gverić kao izaslanik ministrice kulture i medija Nine Obuljen Koržinek, državni tajnik u Ministarstvu obrane Zdravko Jakop, državni tajnik u Ministarstvu hrvatskih branitelja Darko Nekić te savjetnica Predsjednika Republike za odgoj i obrazovanje Jadranka Žarković i dr. sc. Zlatko Begonja. Skup je vodio i moderirao Franjo Čičak, profesor.

Prvog dana skupa 24. veljače 2022., u suradnji s Hrvatskim vojnim učilištem „Dr. Franjo Tuđman“ obrađena je prva tema skupa. Nastavnici i nastavnice su upoznati s činjenicom da je jedan od strateških ciljeva i prioriteta Hrvatske vojske početkom Domovinskog rata bila

organizacija učinkovitoga suprotstavljanja nadmoćnijim oklopnim snagama JNA, na kojima se temeljila velikosrpska agresija na Hrvatsku i stvaranje i način djelovanja snaga za protuočlopnu borbu, posebno snaga za protuočlopnu borbu vođenim raketnim sustavima.

Dr. sc. Krešimir Čosić, *Uloga i značaj hrvatske vojske za protuočlopnu borbu vođenim raketnim sustavima u Domovinskom ratu* – Uvodno predavanje o ulozi i važnosti protuočlopne borbe u Domovinskom ratu održao je general pukovnik u mirovini Krešimir Čosić, redoviti profesor u trajnom zvanju na Fakultetu elektrotehnike i računarstva u Zagrebu i inženjer koji je u svojoj znanstveno-nastavnoj karijeri radio na Katedri za vođene raketne sustave Tehničke vojne akademije u Zagrebu. Od 1990. do početka Domovinskog rata u ljeto 1991., radio je na Sveučilištu u Michiganu u SAD-u kao gost istraživač, a tada se vratio u Hrvatsku i pridružio ZNG-u. Dr. sc. Krešimir Čosić je 1992. postao specijalni savjetnik načelnika Glavnog stožera, stožernog generala Janka Bobetka, u stvaranju snaga za protuočlopnu borbu vođenim raketnim sustavima Hrvatske vojske, za koje smatra da su imale ključnu ulogu u suprotstavljanju i zaustavljanju snažnih oklopno-mehaniziranih snaga neprijatelja: „Vođeni raketni sustavi bili su naše najpreciznije, najpokretljivije, najubojitije i najmoćnije oružje koje smo uveli u gotovo sve postrojbe HV-a, te posebno u sve gardijske brigade. Hrvatska vojska je u Domovinskom ratu u taktičkom i operativnom smislu stvorila temelje

moderne doktrine protuoklopne borbe vođenim raketnim sustavima.“ General dr. sc. Krešimir Ćosić podsjetio je da je 29. 11. 1994. Pentagon bio spreman odobriti pobjedu Karadžića u BiH i istakao da je Hrvatska vojska promijenila tijekom rata operacijom „Zima 94“ koju je odobrio general Wesley Clarck. Vojnu tehnologiju, istraživanje naoružanja i opreme, znanost i vanjsku politiku naveo je kao važne stupove strategije današnje hrvatske države. „Ništa se na ovim prostorima ne mijenja tako brzo kao naša nedavna povijest.“ Podsjetio je da je uvijek bio svjestan sovjetske vojne doktrine prama kojoj su projicirali da s 53.000 tenkova mogu osvojiti Europu. Istu je strategiju imala JNA, međutim, naveo je da su u Hrvatskoj bili svjesni da: „Tamo gdje zaustavimo njihov prvi tenk, oni će stati.“ Kao mladi inženjer 1985. na 1986. započeo je s digitalizacijom raketnih sustava za protuoklopnu borbu, saznavši za to general JNA Veljko Kadijević mu je prijetio pogubljenjem. Naveo je da su FAGOT i maljutka u rukama hrvatskih branitelja Andrije Marića, Marka Babića, generala Andrije Andabaka i protuoklopna borba vođenim raketnim sustavima odigrale značajnu ulogu u obrani grada Vukovara. Nakon pada grada Vukovara protuoklopna borba vođena raketnim sustavima odigrala je značajnu ulogu na planini Šator u BiH 40 km sjeverno od Knina. Istakao je misao vodilju koju je spominjao Lord Owen: „Sve ono što je ratom osvojeno ne može se vratiti za zelenim stolom“ koja je nemilosrdno prijetila gubitku dijelova hrvatskog teritorija.

Ostali predavači, koji su govorili prvo-ga dana bili su pripadnici Hrvatske vojske i policije izravni sudionici protuoklopne borbe u Domovinskom ratu. Ispričali su

svoja iskustva s obuke i suočavanja s neprijateljskim oklopnim snagama, djelovanja po utvrđenim objektima neprijateljskih snaga u obrani i oslobodilačkim operacijama hrvatskih snaga. Prisjetili su se svojih poginulih suboraca i situacija koje su bile presudne za obranu i proboj neprijateljske crte obrane u napadnim djelovanjima.

Brigadir Miro Čolić: *Protuoklopna borba u završnim operacijama Domovinskog rata te primjena iskustava iz Domovinskog rata u izobrazbi HVU* – Brigadir Miro Čolić, mag. phys., predavač je na Hrvatskom vojnom učilištu „Dr. Franjo Tuđman“ na Vojnim studijskim programima, 2. 7. 1991. se nalazio u Zagrebu u vojarni Croatia u kojoj su hrvatski vojnici imali samo jedan sustav RBPZ i jednu raketu. Opisao je smrt svog kolege Marka Čuvala i tešku situaciju u kojoj su se našli. Objasnio je domet pojedinih protuoklopnih vođenih raketnih sustava poput METS, FAGOT, TF8-CRVENA STRIJELA i ispričao zanimljivost kako su pored Dubrovnika, kad im je na kamionu pukla guma, spašavali živote pucajući iz ZIS-76 mm, bacača koji se koristio u obrani Moskve 1942./43. i uništili tenk JNA. Naveo je da su na vježbama koje su provodili na Krndiji (94) i Bandira (94) Vir uz pješaštvo POB i topničku potporu u svakoj bojni imali po jednu bitnicu. „Vojna moć je upravo proporcionalna diplomatskoj.“ Obavještajci su odigrali ključnu ulogu u pripremanju operacija Maslenica, Cincar i Zima 94. kada su se na Kuprešku visoravan, na 1200 m nadmorske visine popeli sa 43 tenka. Uz obučenosť i motiviranost, zajedništvo hrvatskih vojnika bila je „najvažnija stavka“, jer su svi disali kao jedan.

Obitelj Andabak: *Život i ratni put Andrije Andabaka* – O životu i ratnom putu najpoznatijeg hrvatskog „lovca na tenkove“ i „maljutkaša“ Andrije Andabaka, kojem je priznato uništenje ili onesposobljavanje ukupno 32 „oklopa“, od čega 30 tenkova, govorio je njegov sin Stjepan Andabak. Andrija Andabak je rođen u Splitu, ali je odrastao i živio u Nuštru koji je branio u Domovinskom ratu. Svakodnevno je iz Nuštra odlazio u Vukovar na posao u pekarnici, a na zamolbu svoje obitelji da ostane na sigurnom bi odgovorio „Ljudi u Vukovaru moraju nešto jesti.“ Rukovati protuoklopnim naoružanjem naučio je kao ročnik JNA u Makedoniji gdje je radio s raketama 9M14 Maljutka. Kad je počeo Domovinski rat, prijavio se kao dragovoljac i već je 28. rujna 1991. uništio prvo oklopno vozilo. Usporio je neprijateljsko nadiranje na Nuštar uništivši dva tenka. Ranjen je na dan pada Marinaca, 5. 10. 1991., ali se vrlo brzo vratio na bojišnicu. Nakon 15 uništenih oklopnih vozila postao je slavan i pozvan je u Banske dvore kod predsjednika Franje Tuđmana, gdje su ga ugostili i generali Anton Tus i Janko Bobetko. Sin pokojnog Andrije Andabaka, Stjepan ispričao je nastavnicama i nastavnicima kako je otac pronalazio povoljne položaje za pucanje najčešće i najrađe na krovovima kuća. Dok su bili u prognaništvu svaki im se dan telefonski javljao iz Vukovara. Poginuo je u Bosanskoj Posavini, 7. srpnja 1992., neposredno prije svoje 36. godine uništivši svoj 32 cilj, tenk tipa T-84. Posmrtno je unaprijeđen u čin pukovnika. Njegovim imenom je nazvano priznanje koje HV dodjeljuje za tri ili više uništenih neprijateljskih oklopnih vozila.

Mirko Bašić i Miro Nađ: *Obuka i djelovanje vođenim raketnim sustavima u 3. gardijskoj brigadi* – U osvrtu na djelovanje pripadnika protuoklopnih snaga, između ostaloga, zapisano je: „To su morali biti najhrabriji, inteligentni, pismeni ljudi, i tu se nije moglo pogriješiti. Svojim herojskim djelima kojima su dali nemjerljiv doprinos slobodnoj, samostalnoj i suverenoj hrvatskoj državi kroz protuoklopnu borbu od Vukovara do zadnjih dana „Oluje“ oni zaslužuju našu posebnu pažnju i sjećanje. Nije svatko mogao gađati raketom u ratu. Sve je stvar psihe, u tim situacijama moraš pokazati da si mali David u odnosu na Golijate od 40 tona koji se zove tenk. Rizik je bio strahovit. To su fantastični borci i ljudi. Bili su udarna igla svih akcija u kojima su sudjelovali. Malo se o njima zna, ne zato što se to krilo, nego oni koji su im trebali davati na značenju, neopravdano su ih zanemarili.“ Mirko Bašić i Miro Nađ nositelji su časnog priznanja Andrija Andabak i hrvatski dragovoljci govorili su o obuci i vođenju raketnih sustava na primjeru obrane Livna, a o djelovanju protuoklopne raketne satnije sa zadarskog područja pukovnik Želimir Morović. Mirko Bašić je sudjelovao aktivno u ratu od 1991. i obrane grada Osijeka, 1992. u Bosanskoj Posavini i obrani grada Livna i 1993. u obrani zadarskog zaleđa. Ispričao je kako je na Osijek dnevno padalo 700 granata i kako je 17. 9. 1991. pao Sarvaš. Naveo je da je 5. 12. 1991. šesnaest branitelja poginulo u šumi Rosinjača. Upravljač je termovizijskom kamerom, uskog vidnog polja, koju su onda preradili u slovenskoj tvornici Iskra. Termovizijsku kameru su prilagodili za gađanje noću s maljutkom i to je prema njegovim spoznajama prva takva kamera u Hrvatskoj i svijetu. Opisao

je kako je njegov suborac Budimir poginuo na položaju na Poljoprivrednom fakultetu penjući se na napuštenu zgradu, zakoračio je u prazan prostor s raketom koja je eksplodirala. Dana 1. 12. 1992. godine bio je u 3. gardijskoj brigadi Kune na Buterini i Kašiću. Opisao je kako mnogi momci u jeku ratnih operacija u Islamu Grčkom nisu znali postaviti paljbenu položaj čemu ih je podučavao. U Zemunik Donjem je ratovao u ožujku 1993. Mario Nađ, hrvatski dragovoljac, snajperist i maljutkaš pripadnik je 3. gardijske brigade Kune. Bio je 10. 04. 1992. kada je Kupres pao.

Zdenko Horvat: *Primjeri protuoklopne borbe u Vukovaru* – Zdenko Horvat je hrvatski branitelj i dragovoljac Domovinskog rata koji je aktivno sudjelovao u obrani grada Vukovara. Ispričao je kako je uništio 11 tenkova i sudjelovao u borbama na Sajmištu i Lušcu. Bio je prisutan kada je poginuo general JNA Bratić. Ratovao je rame uz rame s legendarnim vukovarskim braniteljima Petrom Tromblonom, braćom Josić, braćom Horvat i Robertom Zadrom. Nakon pada Vukovara, zarobljen je 20. 11 1991. u tvornici Borovo nakon čega je pretrpio mučeničku torturu u logorima Trpinja, Borovo, Stajicevo i Sremska Mitrovica. Svakim dolaskom u novi logor bio je nanovo maltretiran i pretučen u „špaliru smrti“. Pretrpio je 29 ispitivanja tijekom kojih su ga nemilice tukli i mučili, iz susjednih prostorija slušao je zvuke silovanja zarobljenih žena. Razmijenjen je u Nemetinu 14. 8. 1992., u pola godine zarobljeništa izgubio je 38 kg. Nakon oslobođenja je stigao u Zagreb, zatim je ratovao u Kašiću nakon čega je umirovljen. Stavio se na raspolaganje HV-u u vrijeme Oluje. Potresno svjedočenje ovog hrvatskog branitelja dočaralo je sve strahote

koje su prošli mnogi hrvatski branitelji tijekom Domovinskog rata.

Želimir Marović, Kukljica, Dugi otok, video uradak: „Što naša dica uču, to naša dica znaju!“

Danko Knez, PU Zadarska: *Specijalna jedinica policije, Poskoci* – Ispričao je kako se kao pripadnik specijalne policije pripremao za rukovanje FAGOT-om, MET-om i maljutkom pod vodstvom generala Mladena Markača. Boravio je po 12 mjeseci na Velebitu, 4 ljeta i 3 zime. Objasnio je kako bi se vojnici za rukovanje protuoklopnim vođenim raketnim sustavima birali samo nakon jednog ispaljenog hica, da je natjecateljski duh među specijalnom policijom bio na visokoj razini i da su svi težili tome da cilj pogode iz prvog hica. Isprva bi rukovali ručnim raketnim bacačima, zatim bi bili obučavani za korištenja FAGOT-a, MET-sa i ostalih sredstava. Motivacija, upornost, vježba, odlučnost i disciplina bile na visokoj razini kod svih specijalnih policajaca.

Brdo Križ, (oslobođeno 22. 05. 1992.; pukovnik Morović – Terenski dio skupa obuhvatio je posjet lokalitetu Dračevac, gdje je 5. listopada 1991. zaustavljen ulazak JNA i srpskih snaga u Zadar i brdu Križ kraj Bibinja s kojeg je neprijatelj granatirao Zadar i Jadransku magistralu. Obranu Zadra u kratko je izložio ratni zapovjednik 112. brigade HV-a puk. Marko Čulina i ključne događaje jedan od sudionika obrane. Ivan Vitanović je umirovljeni pukovnik Hrvatske vojske koji je zapovijedao akcijom Jaguar kojom je u svibnju 1992. oslobođeno brdo Križ u kojem su bile smještene snage srpskog agresora i JNA, a s kojeg se danima granatirao Zadar i okolna mjesta. Opisao je kako je zahvaljujući dobrom poznavanju

terena i osmišljenoj akciji izbačeno uporište srpskih snaga daleko ispred njihove crte obrane.

Drugi dan Seminara (25. 02. 2022.) bio je posvećen *Ratnoj fotografiji u Domovinskom ratu*. Osvrnuvši se na stanje u istočnoj Europi, uspoređujući Ukrajinu s Hrvatskom 1990-ih, drugi dan skupa otvorio je ravnatelj Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata dr. Ante Nazor. Emotivnim prilogom, animacijom potrebnih fotografija Domovinskog rata, djelatnici Hrvatskog povijesnog muzeja započeli su izlaganja na temu ratne fotografije. U suradnji s Hrvatskim povijesnim muzejom cilj drugog dana predavanja bio je upoznati nastavnice i nastavnike s ratnim fotografijama koji su, često u situacijama opasnim po život, svojim fotografijama širili istinu o Domovinskom ratu diljem svijeta. U uvodnom izlaganju bila je prezentirana Hrvatska ratna fotografija u fundusu Hrvatskoga povijesnog muzeja (historijat prikupljanja i povijesno značenje), muzeološka obrada i prezentacija hrvatske ratne fotografije na primjeru izložbe *Flashback 91* te osvrt na izložbu *Lica rata* iz 2015. i izložbu *Domovinski rat* iz 2011. koja naglašava dokumentarni značaj hrvatske ratne fotografije kao materijalnog povijesnog izvora, a bila je predstavljena i hrvatska ratna fotografija u okviru Edukativnog programa Hrvatskoga povijesnog muzeja. Potom su o svojim iskustvima snimanja događaja koji su prethodili Domovinskom ratu i snimanja na bojištima tijekom Domovinskog rata govorili ratni fotografi čije su fotografije objavljene u hrvatskim i svjetskim tiskovinama. Mnoge od njih su objavljene u sintezama novije hrvatske povijesti ili u fotomonografijama u čijem

je objavljivanju sudjelovao HMDCDR (miting na Ušću u Beogradu, „jogurt revolucija“, neredi na stadionu u Maksimiru uoči utakmice Dinamo – Crvena Zvezda i glasoviti Bobanov skok, rat u Sloveniji zasjedanja Hrvatskog sabora, fotografije iz Vukovara i vukovarske bolnice, Dubrovnika, Petrinje, Vočina, ulazak „Tigrova“ u oslobođene Konavle, posljedice razaranja tijekom velikosrpske agresije i okupacije dijela Hrvatske. Uslijedila su svjedočanstva fotografa, novinara i izvjestitelja Domovinskog rata Zorana Filipovića – Zora, Zlatka Kalle i Renata Brandolice dok se ratnog opusa stradalog Pava Urbana prisjetila njegova majka Mirjana. Pavo Urban je poginuo prilikom napada JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Dubrovnik 6. prosinca 1991. „Ratna fotografija ne vrijedi ako ne prenosi emociju koja se događa na terenu.“ – istaknuo je ratni fotograf Matko Biljak. U njihovim predavanjima spomenuti su i ostali ratni fotografi koji su svojim djelovanjem tijekom Domovinskog rata zaslužili posebnu pozornost i sjećanje. O zlouporabi fotografije u svrhu ratne propagande govorila je doc. dr. sc. A. Holjevac Turković, a skup su zaključile nastavnice povijesti Tihana Magaš, Jasenka Štimac i N. B. Kuić svojim primjerima dobre prakse odnosno primjerima kako na vjerodostojan i zanimljiv, a učenicima razumljiv način integrirati značaj i sjećanje na Domovinski rat u nastavu povijesti.

Kristina Jerčić

Holokaust kao početna točka. Hrvatsko – talijansko – slovenski dijalog (Zagreb, 22., 23., i 24. ožujka 2022.) i Follow up sastanak (online okruženje 27. 9. 2022.).

Seminar Holokaust kao početna točka. Hrvatsko – talijansko – slovenski dijalog, te Follow up sastanka organizirali su Agencija za odgoj i obrazovanje (Hrvatska), Zavod Republike Slovenije za šolstvo (Slovenija), Ministerio dell'Istruzione (Italija) i Mémorial de la Shoah (Francuska). Jezici Seminara u Zagrebu bili su engleski i hrvatski, a Follow up sastanka engleski.

Seminar je započeo uključenjem kolege Anatolija Podolsog iz Kijeva. U radu Seminara sudjelovalo je četrdeset nastavnika iz Hrvatske, Slovenije i Italije. Tijekom tri radna dana održana su bila četiri predavanja (*Gornji Jadran od Prvog svjetskog rata do 1945* – Borut Klbljan, Europski sveučilišni institut (EUI), *Kolaboracionistički režimi u Europe u Drugom svjetskom ratu* – Tal Bruttmann, EHESS, *Deportacija talijanskih političkih zatvorenica s jadranskoga područja u Auschwitz: Studija slučaja* – Laura Fontana, Mémorial de la Shoah, *Holokaust u Nezavisnoj državi Hrvatskoj/ Uništenje hrvatskih Židova* – Tvrтко Jakovina, Sveučilište u Zagrebu i Shoah Akademija u Zagrebu), predstavljena jedna nastavna jedinica koja je bila rezultat rada kolega koji su sudjelovali na prethodnim seminarima iz ove edukacije (*Logor Kampor na otoku Rab – nastavna jedinica 2021.* – Tamara Mikša, Hrvatska, Maya Coianiz, Italija) i održano je šest paralelnih radionica u tri ciklusa po dvije radionice. U prvom ciklusu to su bile radionice: 1- *Nove interpretacije Albuma*

Auschwitz, Tal Bruttman, EHESS i 2 – *Teorije zavjere: kako se s njima nositi?*, Hubert Strouka, Mémorial de la Shoah, u drugom ciklusu su bile radionice 3 – *Antisemitizam i društvene mreže*, Hubert Strouka, Mémorial de la Shoah i 4 – *Protjerivanje stanovništva iz graničnog područja Obsotel u Donjoj Styriji od strane nacista*, Daniel Sitera, Međunarodno sveučilište Alma Mater Europaea, te u trećem ciklusu radionice 5 – *Humor kao izvor za poučavanje o holokaustu – poteškoća ili profesionalni izazov?* Valerije Turk-Presečki, Gimnazija Daruvar i 6 – *Izrada zajedničke nastavne jedinice* Lorande Miletić, Agencija za odgoj i obrazovanje koja te trebala ostvariti preliminarne dogovore i zaključke o izradi nastavne jedinice na spoznajama i iskustvima stečenima na ovom Seminaru. Tijekom Seminara bio je organiziran *Posjet mjestu sjećanja Spomen-području Dotrščina* koji je vodio Saša Šimpraga.

Nastavnici su imali mogućnost odabrati radionice čiji sadržaj, metode i aktivnosti odgovaraju učenicima s kojima rade, njihovim potrebama, koje koriste aktivnosti koje najbolje motiviraju i angažiraju njihove učenike, jer je to najbolji način na koji mogu odgovoriti učenicima na njihovo pitanje zašto je povijest važna i zašto je učenje povijesti zanimljivo.

Radionice *Teorije zavjere: kako se s njima nositi?* i *Antisemitizam i društvene mreže* temeljile su se na teorijama zavjerama i mitovima. Mitovi o „židovskoj zavjeri“ prisutni su stoljećima, a posljednje gdje smo tome mogli svjedočiti bilo je tijekom pandemije koronavirusom kada smo gotovo svakodnevno putem društvenih mreža bili izloženi vijestima kako su Židovi i Izrael netaknuti koronavirusom, da ljudi tamo ne obolijevaju. Kao što znamo ova

se priča ponavlja od srednjeg vijeka i kuge kada su Židovi bili optuživani za trovanje bunara. U ovoj novoj situaciji ponovno su korištene stare slike. U radionici smo radili na fotografijama koje su bile prisutne na društvenim mrežama, a koje su bivšu francusku ministricu zdravstva dr. Agnès Buzyn optuživale da je obmanula francusko društvo tijekom COVID krize. Kombiniranje sadašnjosti i prošlosti, kao u ovoj aktivnosti i situaciji, dobar je način za učenje o povijesti srednjeg vijeka, antisemitizmu, kao i za učenje o događajima iz novije povijesti poput Prvog i Drugog svjetskog rata, Weimarske republike itd., ali i za bavljenje temama iz Etike, Vjeronauka, Politike i gospodarstva, Sociologije, Logike, Filozofije, Škole i zajednice itd. Koristeći ovu vrstu aktivnosti, možemo naše učenike pitati zašto je lakše da laž koja je već razotkrivena kao laž opstane u društvu? Zašto je ljudima ponekad lakše povjerovati u laž nego prihvatiti istinu? Te sasvim suprotno se dogodi da što više radimo na objašnjavanju događaja, ljudi su više uvjereni da je laž istina. Možemo se zapitati zašto su ljudi ponekad skloni vjerovati u laž? S učenicima možemo razgovarati o trivijalizaciji Holokausta na primjeru ova dva slučaja i naglasiti važnost medijske pismenosti. Mladi ljudi trebaju alate za medijsku pismenost kako bi procijenili članke i videozapise koji im putem društvenih mreža dolaze kako bi mogli razumjeti i odlučiti o etičnosti onoga što čitaju i dijele putem društvenih mreža.

Radionice *Logor Kampor na otoku Rab – nastavna jedinica 2021.* u skladu je s kurikulumom i možemo je koristiti u radu s učenicima. Povijesni tekstovi, slikovni materijali, svjedočanstva preživjelih mogu se koristiti uz ishode poučavanja vezane uz

rasnu nejednakost i dostojanstvo osobe u totalitarnim društvima. Također, povijesni tekstovi korišteni u ovoj radionici dobar su izvor za podsjećanje učenika na koji način pristupamo primarnim izvorima, zašto je važno znati tko je autor dokumenta te koji su termini korišteni u izvoru? Također, ovo možemo povezati s nedavnim događajima uklanjanja nekih spomenika ili riječi iz knjiga i time mijenjanjem konteksta priče. Možemo pitati učenike je li po njihovom mišljenju takva praksa dobar način za suočavanje s prošlim nejednakostima ili moramo biti svjesni značenja riječi i/ili spomenika i njihovog konteksta te više naglašavati kontekst i naučiti kako se nositi s predrasudama i diskriminacijom?

Radionicom *Humor kao izvor za poučavanje o holokaustu – poteškoća ili profesionalni izazov?* možemo poučavati o različitim načinima židovskog otpora tijekom Drugog svjetskog rata, u ovom slučaju kroz humor. Teško je zbijati šale u nasilnim i nesigurnim vremenima kada je čovjek suočen s mogućnošću da bude fizički eliminiran, a ova radionica pokazuje izuzetnu snagu duha ljudi koji su se našli u takvoj situaciji.

Follow up sastanak ima je za cilj predstaviti aktivnost učenja koju je troje kolega razvilo nakon Seminara u Zagrebu iz ožujka 2022., kao i dati povratni informaciju o tome što su nastavnici koji su sudjelovali na Seminaru u Zagrebu implementirali u svoje poučavanje (koje teme i radionice).

U uvodnom dijelu programa troje nastavnika, iz svake zemlje po jedan, u petnaestminutnim izlaganjima su odgovorili na pitanja: Koja znanja ste stekli tijekom Seminara u ožujku 2022.? Što vam je bilo novo i što možete koristiti u svojem radu (što konkretnije opišite stečena znanja)?

Koje ste aktivnosti poduzeli u svom radu, a na koje vas je inspirirao Seminar? Što ćete koristiti u svojoj praksi? Što biste željeli više istražiti u vezi s učenjem i podučavanjem o Holokaustu? Kao najvrijednije i najinspirativnije što se sve tri nastavnice naglasile je što su predstavljene radionice i predavanja ponudile aktivnosti, metode i nastavne materijale koji pomažu nastavnicima u motiviranju učenika povezivanjem aktualnih događaja i vijesti (a učenici su cijelo vrijeme na društvenim mrežama) s temama iz kurikuluma.

Predstavljena je nastavna aktivnost *Postojane žene na nepostojanim granicama*. Autori su kolege Ana Nikolić (Hrvatska), Walter Tomada (Italija), Petra Urek (Slovenija). Predviđeno trajanje aktivnosti su dva školska sata, a namijenjena je učenicima završnih razreda srednje škole. Aktivnost u predmetnom kurikulumu dio je Domene Društvo. Odgojno-obrazovni ishodi su: učenik prosuđuje odnose između različitih društvenih skupina te dinamiku društvenih promjena u Hrvatskoj, Europi i svijetu u prvoj polovici 20. stoljeća, te učenik analizira i objašnjava utjecaj totalitarnih režima i ratova u 20. stoljeću na živote pojedinaca i grupa u kontekstu mnogobrojnih društvenih promjena. Predviđeno je da učenici analiziraju biografije tri žene (po jedne iz Slovenije, Italije, Hrvatske) koje su bile tinejdžerice, gotovo iste dobi kao učenici, u vrijeme kada su sudjelovale u pokretu otpora, tijekom Drugog svjetskog rata. Blok sat završava razrednom diskusijom o identitetima i izborima koje su one kao mlade djevojke odabrale. Nakon prezentacije nastavne aktivnosti i radioničkog rada završio je Follow up sastanak.

Vrijednost Seminara i Sastanka koji je uslijedio je osim mogućnosti da nastavnici dođu u priliku poslušati predavanja koja nude nove informacije o poznatim činjenicama, je i razmjena iskustava u međunarodnom okruženju i učenje iz tog okruženja, kao i nastavni materijali i aktivnosti koje nastaju radom kolega nastavnika i znanstvenika, a koje su primjenjive u nastavnoj praksi.

Dijana Dijanić Pleško

Državni stručni skup o Domovinskom ratu – Hrvatska ratna mornarica, 19. i 20. travanj 2022., Hrvatski pomorski muzej u Splitu, u organizaciji AZOO

Razdoblje Domovinskog rata je jedno od najvažnijih u hrvatskoj povijesti. Na povjesničarima i nastavnicima povijesti je velika odgovornost kako bi se ono tumačilo prema povijesnoj istini i činjenicama. Upravo iz tih razloga održan je državni skup o Domovinskom ratu na temu: *Hrvatska ratna mornarica* s ciljem da se nastavnici upoznaju s nastankom Hrvatske ratne mornarice i njezinom ulogom u Domovinskom ratu.

Stjepan Bernardić, *Stvaranje i prva borbena djelovanja Zapovjedništva i postrojbi HRM* – brigadir Stjepan Bernardić svojim je predavanjem slikovito i živopisno opisao razdoblje stvaranja i organiziranja postrojbi HRM-e u ključnim danima obrane hrvatske neovisnosti na moru. Predavanje je od izuzetne važnosti, kao što je sam i predavač istakao zbog „mizernog znanja“ koji ima šira javnost o navedenoj temi, koju je sustavno obradio u mnogobrojnim knjigama o HRM-i. Hrvatska

ratna mornarica formirana je 1. 12. 1991. odlukom predsjednika Franje Tuđmana i uključena u borbena djelovanja na moru u trenutcima kada je trebalo nabaviti naoružanje, stvoriti i uvježbati vojsku i osigurati pomorski promet na Jadranu. Sveto Letica je postavljen za zapovjednika HRM sa zadatkom da se hrvatska obala zaštititi od neprijateljskih djelovanja u trenutku kada se 60% hrvatske proizvodnje nalazilo na obali i kada je splitsko brodogradilište proizvodilo najbolje ratne brodove u svojoj klasi proizvodnje. Opisao je kako se on, kao Hrvat u JNA 1990/91. našao u situaciji u kojoj su mu prijetile dojučerašnje kolege koji su svoju djecu odvele u Srbiju dok su pripremali napad na Hrvatsku nakon čega je nastupila izolacija ratne luke Lora. Minska i diverzantska djelovanja HRM s minama koje su zarobljene u akciji Zelena tabla male bare omogućila su miniranje ratne vojne luke Lora. Istovremeno je formirana diverzantska jedinica HRM-e koja je raspolagala mini torpedom s upravljačkom jedinicom proizvedenim u Trogiru. Protuminska obrana koju je organizirala HRM omogućila je uspješno uklanjanje mina kako bi se pomorski promet mogao sigurno odvijati. S tugom se sjetio poginulih specijalaca Drage Vujšina i Nikole Pervete i naveo da je svakoj mini bolji položaj na skladištu nego da je položena. Uloga HRM-e u obrani grada Dubrovnika i konvoju za Dubrovnik bila je od neprocjenjive važnosti jer je upravo svjedočenje stranih novinara koji su bili u konvoju pomoglo u prenošenju istine. Po riječima brigadira Bernardića „Povijest se mora uvijek ponovo pisati jer uvijek ima onoga što se može ponovo iskopati i saznati da bi povijest bila potpuna.“ Na

kraju je jasno istakao i da će onaj tko ne brine za svoju obranu postati rob.

Željko Seretinek, *Bitka za Jadran: razbijanje pomorske blokade jadranskog plovnog puta 14.-16. studenoga 1991.* – ratni zapovjednik Željko Seretinek opisao je najbitnija događanja razbijanja treće pomorske blokade Jadrana. Kada je Stjepan Mesić zapovjedio JNA da se povuče u vojarne, a ona to nije učinila, 14. 9. 1991. predsjednik RH, Franjo Tuđman, naredio je napad na vojarne. Kao povjesničar odlučio je osnutak HRM-e proglasiti na dan 18. 9. 1991., na isti dan na koji je knez Branimir 887. porazio mletačku flotu kod Makarske. JNA je sve brodove izvukla iz Splita na Vis, pa je admiral Sveto Letica naredio da se zarobe brodovi koji su se nalazili na remontu u Šibeniku kao i napad na vojarne u Veloj Luci gdje su zarobili svoj prvi brod. Dana 17. 9. 1991. bio je početak prve pomorske blokade, kod Šibenika je oslobođena vojarna i ratna vojna luka sa 36 brodova od kojih velik broj i danas čini dio Hrvatske ratne mornarice. Druga pomorska blokada je 6. 10. 1991. oslobodila teritorij oko Zadra, nakon čega je nastupila treća pomorska blokada, koja je ujedno bila i najveća. Diverzanti su djelovali na području Splitskih vrata i postavili minska polja oko ratne vojne luke Lora. Ukupno su pogodili šest brodova jugoslavenske mornarice kod Pelješca. Treća pomorska blokada (14. – 16. 11. 1991.) započela je hrvatskom akcijom 14. 11. 1991. kada su nasukali jedan brod JNA na otok Šolta, danas je taj brod ophodni brod 62 Šolta. Sutradan je JNA poslala brodove s Visa, a ratnom zapovjedništvu u Lori su naredili paljbu po mjestima, što zapovjedništvo nije ispoštovalo pa je djelovalo po otocima Braču i Šolti. U rano jutro, 15. 11. 1991.

JNA je s razarača Split otvorila paljbu po gradu Splitu, nakon čega je razarač pogođen pa se povukao na Vis. To je bila prva vojna pobjeda u Domovinskom ratu jer se jugoslavenska mornarica povukla i više nije djelovala ratnim operacijama na Hrvatsku. Dana 16. 11. 1991. admiral Sveto Letica je potpisao primirje. Seretinek je istakao važnost 116. brigade u obrani Dubrovnika i ulogu bitnice Žirje koju je vodio zapovjednik Željko Baltić koji je onemogućio da jugoslavenska vojska prođe preko šibenskog mosta prema gradu.

Održana su izlaganja: Stjepan Lozo (HPM), *Vojno-mornarička djelovanja na Jadranu do proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske 8. listopada 1991.*, Željko Primorac prof., *Hrvatska ratna mornarica i izazovi 21. stoljeća*, Matej Gabrilo – dokumentarni film (Muzej Domovinskog rata u Splitu), *Proizvodnja opreme i oružja za potrebe Hrvatske vojske u Brodosplitu 1991.-1995.*, Branka Teklić (HPM), *Muzejska pedagogija u korelaciji sa školskim kurikulumom na primjeru odora iz fundusa Hrvatskom pomorskog muzeja Split vezanih uz stvaranje Hrvatske ratne mornarice*, kao i obilazak muzejskog postava Hrvatskog pomorskog muzeja uz stručno vodstvo.

Ante Letica, *Sjećanje na admirala Leticu* – život admirala Svete Letice opisao je njegov sin, koji je o svom ocu govorio ponesen emocijama. Nestašan, energičan, uporan i tvrdoglav, Sveto Letica se rodio 1929. u Podgori u ribarskoj, težačkoj ali dobrostojećoj obitelji. Od rane mladosti je bio član ribarske družine u kojoj se morao izboriti za ravnopravan položaj noseći teško ribarsko veslo. Nakon talijanske okupacije Podgore, nakon incidenta koji se dogodio u školi u kojem su mu nadjenuli

potalijančeno ime Santo Domenico Letica, na što je on negodovao da je Rvat, pobjegao je iz škole u Biokovo i nije se vratio kući. U Drugom svjetskom ratu je sudjelovao u stvaranju mornarice, djelovao je na području Dalmacije i Albanije, gdje je ranjen i premješten u Drugu dalmatinsku brigadu. Brat mu je poginuo u bitci na Sutjesci, a on je nakon rata ostao u ratnoj mornarici iako je želio graditi brodove. Završio je višu vojnu pomorsku akademiju i bio zapovjednik minopolagača Zelengora, nakon toga razarača u pratnji broda Galeb s kojim je južno od Dubajja ušao u minsko polje i spasio brod s putnicima. Godine 1972. dobio je plavu vrpcu Vjesnika zbog pomaganja otočanima, međutim, zbog sukobljavanja s realnošću koja je bila suprotna njegovim idealima postajao je sve pesimističniji prema sudbini Jugoslavije. Odmah nakon Titove smrti ušao je u sukob s vojnim vrhom jer se zalagao za demokratsko viđenje Jugoslavije zbog čega su službe KOS-a nadgledale njegovu obitelj i sina Antu koji je također bio u službi Armije. Njegov je sukob bio i osobne naravi pa ga je general Mamula optužio da planira atentat na njega. Zbog toga što je bio partizan dodijeljen mu je čin admirala, međutim, vojni vrh je zabranio novinama da objave tu vijest. Bio je aktivni član Saveza komunista i nazočio je posljednjem kongresu Saveza komunista Jugoslavije na kojem je tražio višestranačke i demokratske izbore jer se suprotstavljao supremaciji srpskih kadrova u JNA. Jugoslaviju je shvaćao kao pro-mašen projekt i zalagao se za političke promjene. Legitimno je i pitanje: Kako to da se cijeli život borio za jednu stvar, a onda poveo mladiće u borbu za samostalnu Hrvatsku? Njegov sin je to protumačio kao

ključan trenutak u kojem je Sveto Letica osjetio da se radi o trenutku „ili – ili“. Znao je da će Hrvatska biti napadnuta, želio je da se ta situacija izbjegne, ali je ujedno i poduzimao sve da se Hrvatska pripremi. Dana, 1. 3. 1991. bila mu je ukinuta mirovina jer su postojale naznake da je u službi Hrvatske. Bio je na sastanku s predsjednikom Tuđmanom, 2. 5. 1991. kada je u Splitu nastradao vojnik Saša Gešovski. Znao je da Hrvatska treba imati svoju ratnu mornaricu i govorio je da će rat završiti onog trenutka kada mi budemo mogli bombardirati Beograd, kada to bude mogla učiniti Hrvatska ratna mornarica. Kada je predsjednik Tuđman donio odluku da se formira Hrvatska ratna mornarica Sveto Letica je imenovan admiralom i u tom su trenutku imali jedan gumenjak, Maestral i Tomos 10. U remontnom brodogradilištu Šibenik ljudi su oteli brodove JRM-e i to je postao nukleus HRM-e. Preko noći je otet brod koji je bio na popravku u brodogradilištu na Korčuli i skriven u ušće rijeke Cetine, pokraj Radmanovih mlinica, kako ga ne bi otkrila JNA. U međuvremenu je kasnilo porinuče broda Petar Krešimir IV. jer su radnici u brodogradilištu Kraljevica preko dana radili, a po noći skidali dijelove s broda kako bi usporili njegovo porinučje. Pripadnici HRM-e su stavili protuzračnu obranu i rekli da su minirali ulaz u Kraljevicu. Od ključne važnosti je bilo povlačenje JRM-e na otoke Vis i Lastovo jer više nisu imali nikakvu logistiku da bi mogli djelovati po Jadranu, ratni vojni brodovi iz Boke Kotorske nisu mogli djelovati zbog raketnog djelovanja HRM-e. Ante Letica, sin admirala Svete Letice je na kraju istakao da je jako važno govoriti o obrani Hrvatske i o ljudima koji su je

iznijeli svojim zdravljem i životom. Njegov otac ne bi uspio bez hrvatskih branitelja i u njihovu čast i slavu treba istraživati istinu o Domovinskom ratu koji je bio pravedan i oslobodilački i to ne smijemo nikada zaboraviti. Otac mu je bio i otac i prijatelj i jako je ponosan na njega.

Slijedila su izlaganja: Igor Jovanović, prof. Osnovna škola Veli Vrh, Pula, *Hrvatska ratna mornarica u kolektivnoj memoriji grada Pule*; Toni Rajković, Osnovna škola Šestine, Zagreb, *Hrvatska ratna mornarica ustroj i djelovanje od osvajanja skladišta i zarobljavanja plovila do potpunog preuzimanja inicijative na Jadranu s naglaskom na „Boj u Splitskom kanalu“* (primjer dobre prakse), obilazak pomorske luke Lora uz stručno vodstvo, te refleksije sudionika o stručnom skupu i evaluacija.

Kristina Jerčić

Izvešće sa Županijskog stručnog vijeća nastavnika povijesti u gimnazijama Grada Zagreba, 15. prosinca 2022., online okruženje (platforma Teams)

Dana 15. 12. 2022. održan je online skup (platforma Teams) za nastavnike povijesti srednjih škola u organizaciji voditelja ŽSV-a nastavnika povijesti u gimnazijama Grada Zagreba, Miroslava Šašića i Filipa Novosela iz Hrvatskog instituta za povijest na temu „Važnost povijesti i nastave povijesti“.

Govornici na skupu bili su izv. prof. dr. sc. Tomislav Galović (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), dr. sc. Marijo Jareb (Hrvatski institut za povijest / Matica hrvatska) i dr. sc. Gordan Ravančić (Hrvatski institut za povijest).

Iako se na prvu moglo učiniti neobičnim govoriti nastavnicima povijesti o važnosti nastave povijesti, skup je izazvao zadovoljstvo prisutnih nastavnika. Jedan od ključnih razloga za navedeno je iskazana otvorena podrška predstavnika važnih institucija nastavnicima povijesti u predstojećoj reformi strukovnog obrazovanja. Svi su govornici jednoznačno iskazali zabrinutost zbog, kako neslužbeno saznajemo, ozbiljnog smanjivanja broja sati nastave povijesti u četverogodišnjim strukovnim školama te ponudili pomoć u osvještavanju institucija i javnosti o važnosti povijesti i nastave povijesti u strukovnim školama.

Na početku skupa kolega Šašić uvodno je naveo kako se ASOO i AZOO ne žele službeno očitovati te da je netransparentnost provedbe procesa reforme strukovnog obrazovanja zabrinjavajuća. Navedene odgovorne institucije obrazlažu svoj stav nesigurnošću u realizaciju same reforme zbog čega ne žele izlaziti s informacijama koje nisu dogovorene i potvrđene od svih relevantnih aktera u procesu reforme strukovnog obrazovanja. Dostupni, neslužbeni, podaci mogu se pronaći u časopisu *Poučavanje povijesti*, br. 2, iz prosinca 2022., osobito u tekstu „Strukovna reforma zabija gol Povijesti?“ kolegice Ana Nikolić (str. 31-37). Podsjetio je i na činjenicu da su od ukupnog broja srednjoškolaca u RH $\frac{2}{3}$ učenici strukovnih škola te da će reformni proces utjecati na zaista velik broj srednjoškolaca (njih preko 100.000).

Izv. prof. dr. sc. Tomislav Galović s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu potvrdio je činjenicu omjera 1:2 u korist broja učenika strukovnih škola i u izlaganju iznio stav kako je nastava povijesti u strukovnim školama važna kao faktor

pripreme i osposobljavanja učenika za ulogu aktivnog građanina u svim sferama društva.

Dr. sc. Marijo Jareb s Hrvatskog instituta za povijest i Matice hrvatske osvrnuo se na suvremeni pristup poučavanja povijesti u kojem se od učenika zahtjeva da nešto kreiraju. Naglasio je da bez poznavanja činjenica i osnovne kronologije učenici ne mogu istraživati i kritički promišljati odnosno tek kada nešto nauče slijedi razumijevanje. Zaključio je i da su očekivanja prema kurikulumima prevelika.

Dr. sc. Gordan Ravančić s Hrvatskog instituta za povijest izrazio je zabrinutost zbog smanjivanja broja sati nastave povijesti u strukovnim školama i naveo kako je u nastavi povijesti ključni faktor upravo – vrijeme. Skraćivanjem vremena potrebnog za pričanje priče izostat će razumijevanje slijeda odnosno kauzalnosti povijesne priče, a time se povećava opasnost da se nastava povijesti svede na tek puko nizanje događaja što nužno vodi k „bifljanju“ zbog čega postoji velika vjerojatnost da će povijest postati dosadna. Kroz nastavu povijesti učenici uče kauzalni način razmišljanja kroz uzroke i posljedice te uočavaju čimbenike koji utječu na proces. Bez nastave povijesti u strukovnim školama dovodimo se u opasnost da nam učenici postanu tzv. „fah idioti.“

Zaključno, svi govornici su naznačili kako je poučavanje nacionalne povijesti bez konteksta europske i svjetske povijesti izrazito zahtjevan zadatak.

Helena Jilek Kubalek

Osvrt na stručni rad *Usklađivanje kurikulumu zavičajne povijesti kao dodatne nastave u gimnazijama s kurikulumom Povijesti u gimnazijama*

U časopisu *Povijest u nastavi*, Vol. 31 No. 1, 2020. objavljen je stručni članak pod naslovom *Usklađivanje kurikulumu zavičajne povijesti kao dodatne nastave u gimnazijama s kurikulumom Povijesti u gimnazijama* autorice Suzane Pešorde iz Gimnazije Sesvete. Znanstveni i stručni članci, istraživanja i rasprave o kurikulumu, nastavnim materijalima, nastavnim metodama i općenito o poučavanju povijesti nisu česte stoga je poželjno poticati stručnjake na istraživanje i pisanje. Cilj ovog osvrta nije kritika objavljenog članka već poticaj na daljnje promišljanje i raspravu.

Autorica u sažetku rada navodi da će razmatrati usklađivanje kurikulumu zavičajne povijesti kao dodatne nastave u gimnazijama s kurikulumom *Povijesti u gimnazijama*. Nigdje se u radu ne pojašnjava niti ne navodi na koji se zavičajni kurikulum pritom misli. Zavičajni kurikulum *Povijesti* nije definiran nijednim službenim dokumentom Ministarstva znanosti i obrazovanja ni Agencije za odgoj i obrazovanje. Treba jasno razlikovati da se u školama mogu provoditi izvannastavni, izborni pa i eksperimentalni kurikulumi, a da se te vrste kolokvijano nazivaju dodatna nastava. Budući da autorica nije precizirala na koji ili kakav kurikulum zavičajne povijesti misli ostaje nam samo pretpostaviti da se radi o nekakvoj idejnoj zamisli zavičajnoga kurikulumu. Ukoliko to jest takav slučaj onda bi bilo poželjno rad opremiti prilogom u kojem bi takav kurikulum bio predstavljen. Važno je napomenuti da novi predmetni kurikulum

Povijesti predviđa mogućnost kreiranja vlastitih izbornih tema i tu je zapravo mogućnost uključivanja zavičajnih tema u svaki razred osnovne škole i gimnazija.

Autorica u radu spominje rangiranje odgojno-obrazovnih ciljeva kurikulumu navodeći da je rangiranje drugačije u *dodatnoj nastavi povijesti*. Potpuno je nejasno o kakvom se rangiranju odgojno-obrazovnih ciljeva radi jer ne postoji takav opis niti službeno tumačenje kurikulumu u kojem bi odgojno-obrazovni ciljevi bili rangirani. Rang se odnosi na položaj u nekoj hijerarhiji što bi podrazumijevalo da su odgojno-obrazovni ciljevi predmetnoga kurikulumu poredani po važnosti ili značaju. Autorica to upravo i tvrdi navodeći primjer da u je kurikulumu zavičajne povijesti najvažnij cilj *očuvanje baštine*. Prema mišljenju autorice učenik će razumijevanjem važnosti očuvanja zavičajne baštine postati odgovoran i aktivan član lokalne zajednice što je zapravo cilj izražen u odgojno-obrazovnom ishodu pod brojem 5. u predmetnome kurikulumu premda autorica naglašava je cilj pod brojem 6. najvažniji. Autorica u nastavku pomoću sheme rangiranja po važnosti i u pratećem tekstu nastoji pojasniti ideju rangiranja odgojno-obrazovnih ciljeva u zamišljenom kurikulumu zavičajne povijesti.

Autorica u nastavku predstavlja primjere teme zavičajne povijesti i pritom ih razdvaja po tehničkim konceptima. Premda je i podjela na domene ljudskog djelovanja prilično nesretan izbor diferencijacije teme ovakav prijedlog tema razvrstanih po tehničkim konceptima je još problematičniji. Naime svaka imenovana tema zapravo sadrži mogućnosti za rad na više ako ne i na svim tehničkim konceptima kurikulumu što učenicima

svakako omogućava bolje razumijevanje određenog povijesnog razdoblja, događaja, života i djelovanja ljudi. U predmetnome kurikulumu je i navedeno da tehničke koncepte treba *učestalo kombinirati i mijenjati jer se na taj način razvija konvergentno i divergentno mišljenje*.

Autorica ističe da zavičajni kurikulum nudi priliku za produblјivanje i razrađivanje odgojno-obrazovnih ishoda predmetnoga kurikuluma. Kao potkrjepu takve ideje autorica daje razradu primjera za prvi razred gimnazije. Autorica pritom za razradu teme Antički svijet Seseveta i Sesevetskog prigorja uzima jedan od odgojno-obrazovnih ishoda iz Filozofsko-religijsko-kulturno područja. Navedeni ishod u predmetnome kurikulumu glasi: POV SŠ E.1.1. Učenik analizira različite ideje, umjetnost i predmete za svakodnevnu uporabu u prapovijesti i u starome vijeku. Autorica ga kao primjer ishoda za zavičajnu povijest razrađuje:

- Izdvojiti antičke spomenike i materijalne ostatke u prostoru zavičaja.

- Navesti razloge antičke naseljenosti.

Gledamo li revidiranu Bloomovu taksonomiju kognitivnog područja ta razrada ishoda zapravo je na nižim razinama od ishoda predmetnog kurikuluma i zapravo se temelji na proceduralnom znanju. Ta predložena razrada ishoda ne odgovara prijedlozima za realizaciju u obliku samostalnog istraživačkog rada, izložbe ili izrade karte/mapiranja antičkih sadržaja. Ti oblici realizacije podrazumijevaju više razine kognitivnih područja kao i proceduralno, konceptualno i metakognitivno znanje.

Autorica naposljetku u dijelu zaključka navodi i biti ovog osvrt: *nastavnici bi trebali dobro proučiti osnovni kurikulum*.

Miljenko Hajdarović

María Àngels Anglada, *Violina iz Auschwitza*, Hena com, Zagreb, 2017., 176 str.

Knjiga *Violina iz Auschwitza* je roman katalonske spisateljice Marie Àngels Anglada koji je tiskan u Španjolskoj 1994. i ubraja se u nezaobilazno djelo o Holokaustu i zato ga ovdje predstavljamo prema sada već tradiciji časopisa namijenjenog nastavnicima povijesti koji u svojem kurikulumu obrađuju i temu Holokausta. Roman je preveden je na dvadesetak jezika, a po prijevodu na engleski postao je međunarodna senzacija. Ovo je donekle prerađen tekst objavljen 2018. u *Lamedu*. U romanu je opisana priča bazirana na istinitom događaju kada strahote holokausta u Drugom svjetskom ratu i mržnju prema čovjeku druge vjere nadvlada snaga ljudskog umijeća i kreativne snage, a u čitateljima budi suosjećanje s užasima u koncentracijskom logoru i žrtvama holokausta.

Knjiga je ispričana očima poljskog proizvođača violine, koji je prisiljen napraviti violinu za nacističkog zapovjednika kojem je sve to samo usputna zabava, dok se ljudima u logoru radi o životu i smrti. Saznajemo o okrutnosti nacista, njihovim medicinskim eksperimentima nad zatvorenicima i koliko je njihov život, pun straha, ovisio o svireposti čuvara. Ujedno je to priča o odbijanju jednog čovjeka, suočenog sa smrću, da preda svoje dostojanstvo, jer biti umjetnik ili stvaratelj, u tim neljudskim uvjetima u prvi mah ne znače ništa, ali nada i želja da se preživi i sretne svoje najdraže, te njegovo posebno umijeće izrade violine bit će u mraku užasa jedina mogućnost za spas.

Roman je koncipiran u tri dijela i priča o jednoj violini i sudbini nekolicine ljudi,

umjetnika, graditelja violine u vrtlogu rata i povijesnih zbivanja. Roman počinje koncertom održanim u Poljskoj 1991., kada pripovjedač i sam glazbenik, sluša violinisticu sa savršeno uštimanim glazbalom čiji ga zvuk osvaja. Slijedi priča iz 1941. o logorašu koji izrađuje čudesnu violinu u neljudskim uvjetima i jezivim okolnostima nacističkog režima. Na kraju, treći dio nas vodi gotovo do suvremenog doba kada saznajemo sudbinu svih protagonista.

Naime, u prvom dijelu u prosincu 1991. na koncertu u Krakovu na obljetnicu dvjesto godina Mozartove smrti jedan od trojice glazbenika trija Virgili Stancu, poslije odsvirane Mozartove sonate, ostaje poslušati orkestar. Posebno ga se dojmio zvuk solo violine. Violinu je suptilno svirala tiha i samozatajna starija žena, pa mu se učinilo da je ta prva violina orkestra „svirala s istinskom obuzdanom strašću. Kada ne bi svirala, pogled bi joj bio žalostan“ (str. 10). Glazbenik koji pripovijeda, zna da instrument nisu mogli napravili čuveni majstori iz Cremona, pomislio je da instrument potječe iz stare poljske škole iz Krakova, no posumnjao je da bi violina mogla preživjeti tolika ratna razaranja. Boja violine, tamno crvenkasta, navela ga je na pomisao da je njemački ili tirolski rad. Odlučio je izravno pitati violinisticu. Ona mu je položila u ruke violinu koju je on probao svirati, a „strune su mu uzvraćale točno ono što je tražio“ pa je zaključio da je ta violina „pravo malo čudo“. Violinistica Regina mu je rekla da se od nje ne odvaja ni za što na svijetu, jer, „Ona je sve što joj je ostalo od obitelji“. Naime, izradio ju je njen stric Daniel, prema mjerama Stradivariusa. U Regininom stanu uz šalicu vrućeg čaja saznaje da ima ona sina koji se preselio

u Izrael, pa zaključujemo da je Regina Židovka. Gotovo svi iz njezine obitelji bili su ubijeni kao žrtve holokausta, majka i baka umrle su u krakovskom getu, otac i stariji brat u Auschwitzu.

U drugom dijelu slijedi upoznavanje s glavnom pričom, događajima u logoru 1941. kada Daniel na pitanje što je po zanimanju, obzirom da je s ocem izučio izrađivati violine i da će ga ubiti, jer takve ne trebaju, kaže da je stolar. Prolazi kroz torturu kao i svi logoraši, izglednjavanje, šibanje, ali zapovjednik logora priređuje koncerte, pa nezadovoljan izvedbom i zvukom, skoro kažnjava glazbenika. No Daniel se prijavljuje sa strahom objašnjavajući da je zvuk loš jer je na violini ogrebotina, mala pukotina i da on to može popraviti. Naređuju mu da je popravi, a poslije toga dobiva zadatak da izradi novu violinu. Saznajemo način kako se gradi violina. Bilo je trenutaka kad je graditelj violine bio toliko očajno umoran da je osjetio samo bol, međutim, ono što impresionira je njegova odlučnost i sposobnost da se snažno koncentrira na zadatak izrade violine. Uz strahote logoraškog života vodi ga njegova snaga u grozničavoj borbi da preživi. Znao je da će uspjeti samo ako bude izradio violinu koju želi zapovjednik logora. Naime, samo oni zatvorenici koji nisu izgubili nadu ma koliko njihove situacije bile strašne, imali su šansu preživjeti, pa njega usprkos svemu na životu drži želja da izradi što bolju violinu. Misli na ženu i malu nećakinju mu daju nadu i snagu. Danielov rad na izradi violine postaje jedina slamka spasa, on čak dobiva nešto bolji tretman. Ujedno Daniel saznaje da mu je žena Eva preživjela, tako što šiva u nekoj radionici a malu trogodišnju nećakinja Reginu su iz geta uzeli susjedi

predstavljajući se da su njeni roditelji, pa je na taj način spašavaju. To je Regina, buduća glazbenica.

Slijedi Reginina priča. Stric Daniel, vrativši se iz logora, i njegova žena Eva, zakonski su je usvojili. Naime Evu su u Auschwitzu sterilizirali, tako da je stalno imala bolove u trbuhu, a stric Daniel od posljedica patnji u logoru umire mlad zbog čega je Regina opet ostala sama. No saznajemo, dok je Daniel bio u bolnici posjećivao ga je njegov drug koji je u logoru bio mehaničar i znao je da je Daniel izradio violinu. Prijatelj mu je donio violinu i rekao „tvoja je – kupio sam je tebi“ (str. 170). Doista je to bila violina izrađena u logoru smrti, kupljena na dražbi imovine bivšeg zapovjednika, ubrzo nakon suđenja. Krvnik Rascherje izvršio je samoubojstvo, netom prije nego su došli po njega da bi ga odveli na vješanje. Regina, koja je počela učiti svirati s pet godina, naslijedila je violinu iz logora smrti. Također je ispričala da se Daniel do kraja života nadao da će netko violinu uzeti te da će ona preživjeti rat, čak i ako njega ubiju. I tako, kada mu je prijatelj donio violinu, na smrtnoj postelji ponovo je čuo zlokobno pitanje „Zanimanje? Ali je sada slobodno mogao reći *Majstor izrade violina*“.

Na kraju vraćamo se u suvremeno doba opisom susreta triju glazbenika na turneji u Nizozemskoj u kojem sudjeluje i violinistica Regina iz Poljske. Roman završava poetski „Noćas neće opet usnuti staru noćnu moru koja bi ga s vremena na vrijeme vratila u Logor triju rijeka, Ne, nije istina, zar ne Daniele, da glazba kroti zvijeri, ali na koncu, sve je ipak pjesma. *Alt Emporda, veljača, 1993.*“ (str. 172).

Ovo neveliko, iznimno dojmljivo djelo proslavilo je katalonsku književnicu.

Roman se smatra, ne bez razloga, neizostavnim djelom o holokaustu, jer o najvećim zločinima 20. stoljeća progovara na posve nov i neuobičajen način, ispreplićući, što mnogi kritičari naglašavaju, lirsku jednostavnost, fikciju i stvarnu nacističku dokumentaciju. Kada pročitamo ovu knjigu, koja nosi poruke o snazi umjetnosti i neuništivosti ljudskog duha, dugo još mislimo na nju i nakon što zaklopimo korice, osjećamo se obogaćeni saznanjem o jednoj sudbini, ratu i holokaustu ispričanoj na jedan sasvim neobičan način.

Narcisa Potežica

Renata Geld, Josipa Alviž, Jasmina Nestić, Sanja Kišiček, Mirela Landsman Vinković, Dea Marić, Ante Kolak, Vodič za nastavnike mentore. Stručna studentska praksa u školama, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2022., 63 str.

Vodič je nastao u sklopu projekta *Učenje kroz rad i sustav upravljanja studentskim iskustvom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu* (2020.-2023.) koji je financiran iz Europskog socijalnog fonda. Namijenjen je nastavnicima mentorima studenata, koji su u procesu osposobljavanja, koji sudjeluju u procesu realiziranja plana i programa stručne prakse. Cilj *Vodiča* je podizanja kvalitete studijskih programa koji uključuju nastavnu praksu i afirmacija uloge mentora koji su nezaobilazna i važna karika u obrazovanju budućih nastavnika.

Koncepcija *Vodiča* je da nakon „Sadržaja“ (str. 4-5), „Uvodne riječi“ (str. 7) i „Strukture vodiča“ (str. 8) slijedi sedam poglavlja koji prate osnovne etape studentske prakse i logički se nadovezuju:

„Što je mentoriranje?“ „Promatranje mentorove nastave i rada“, „Izgradnja odnosa između studenta i mentora“, „Razgovor kao osvrt na promatranu mentorovu nastavu“, „Uključivanje studenta u nastavu“, „Vrednovanje studentske prakse“ i „Upoznavanje studenta s administrativnim aspektima rada i kulturom škole“. Slijedi „Završna riječ“ (str. 39), šest „Priloga vodiču“ (str. 40-58), te „Literatura“ (str. 59-60).

„Što je mentoriranje?“ (str. 9-12) je poglavlje u kojem je opisana prva etapa u obavljanju stručne prakse studenta u osnovnoj ili srednjoj školi nakon što su studenti usvojili metodiku struke, te teorijska i primijenjeno-teorijska znanja na studiju i slijedi im stjecanje praktičnih znanja. Objašnjena je važnost prvog susreta mentora i studenta, te što bi bilo važno pri tom prvom susretu dogovoriti: dogovoriti koji su ciljevi i ishodi stručne prakse koje je potrebno ostvariti, dogovoriti plan rada koji je usklađen sa studijskim programom, termine promatranja i približno prvi datum održavanja nastave, način komunikacije i vrijeme dostavljanja priprema mentoru, analizu odslušanih i održanih nastavnih sati kao i napisanih priprema kao dio procesa učenja kroz iskustvo, a sve uz odnos uzajamnog poštovanja i uvažavanja. U ovom poglavlju čitači *Vodiča* su usmjereni na slijedeće priloge: „Poopćeni ishodi učenja stručne prakse“ (Prilog 1, str. 40-42), „Komunikacijski obrazac za kolegijalni dijalog“ (Prilog 3, str. 44-50) i „Primjer izjave o etičnom ponašanju studenta tijekom stručne prakse (Prilog 6, str. 58).

U poglavlju „Promatranje studentove prakse“ (str. 13–17) opisane su i objašnjene etape promatranja mentorove nastave

ili u slučajevima kada kod jednog mentora praksu ima više studenata moguće je kolegijalno promatranje nastave (student – student) kao i obveze mentora (priprema učenika za dolazak studenta, motiviranje učenika za aktivno sudjelovanje, objašnjavanje njihove uloge, informiranje studenta o ciljevima nastavnog sata i nastavnog plana). Također, u poglavlju su navedeni oblici promatranja nastavnog sata: slobodno i vođeno promatranje i njihova progresija, te objašnjeni tipovi i ciljevi vođenog promatranja: globalnog, selektivnog i detaljnog, te pripremljenog promatranja. Naglašena je važnost razgovora o promatranju nastave sa studentom bez obzira dogovara li se oblik i tip promatranja s mentorom na praksi ili studenti na praktičnu nastavu dolaze s već unaprijed pripremljenim obrascem za promatranje nastave kojeg su dobili na kolegiju. Navedeni su i objašnjeni fokusi promatranja nastavnog sata: fokus na nastavnika, fokus na učenika, fokus na interakcije učenika međusobno te nastavnika i učenika, fokus na nastavne materijale i njihovu organizaciju i fokus na strukturu nastavnog sata. Istaknuta je potreba naglasaka studentima važnosti dobrog planiranja i pripremanja nastavnog sata, neovisno o tome što je jasno da nastavnici ne mogu utjecati na količinu naučenog, kako bi se upravljalo kratkoročnim i dugoročnim ciljevima i ishodima nastave (str. 17). U *Vodiču* su za uspješnu realizaciju ishoda ove etape nastavne prakse kao pomoć navedeni dijelovi priloga vezani uz uspješnu komunikaciju „Pojašnjavanje“ (Prilog 3b, str. 46) i „Protokoli za promatranje nastavnog sata“ (Prilog 4, str. 50-52).

„Izgradnja odnosa između studenta i mentora“ (str. 18-20) poglavlje je koje se

fokusira na spremnost na suradnju kako mentora tako i studenta. Ukoliko spremnost postoji moguće je prevladati eventualne poteškoće u izgradnji tog odnosa koje su autori grupirali u četiri kategorije: strahovi koji se tiču prijetnji (stvarnih ili izmišljenih) identitetu mentora odn. studenta, odgojno-obrazovna moć (kod mentora to može značiti uplitanje u ustaljenu praksu, dok kod studenata može značiti podređeni hijerarhijski položaj), osjećaj odgovornosti ili krivnje zbog uspjeha ili neuspjeha kako kod studenta tako i kod mentora, te razlike u poimanju obrazovnih načela i vrijednosti mentora i studenta. Osim navedenih strahova koje je moguće anulirati osvještavanjem i preusmjeravanjem na suradnju i uključivanje, autori navode i modele viđenja sebe i drugih na primjeru odnosa mentor – student koji mogu biti kočničari ili poticatelji uspješnog odnosa i njegove izgradnje. Četiri su modela viđenja sebe i drugih: pozitivan model o sebi i drugima, pozitivan model o sebi i negativan model o drugima, negativan model o sebi i pozitivan model o drugima, te negativan model o sebi i drugima. Model koji osigurava najveću vjerojatnost za uspjeh je pozitivan model o sebi i drugima, dok pozitivan model o sebi i negativan o drugima s mentorove strane potiče hijerarhijski odnos i naglašava studentovo neiskustvo. Negativan model o sebi i pozitivan o drugima kada je to slučaj kod mentora blokira ga u vjeri u vlastite profesionalne potencijale, a studentu ne dozvoljava vjeru u vlastitu uspješnost i mogućnost da napreduje. Nastavnici s negativnim modelom o sebi i drugima najčešće su razočarani sustav i ne odlučuju se za ulogu mentora. Naglašena je važnost otvorenosti za osvještavanje

vlastitih stavova i pozicija, analitički pristup i prihvaćanja mentorstva kao procesa obostranog učenja koje objema stranama koristi.

Poglavlje „Razgovor kao osvrt na promatranu mentorovu nastavu“ (str. 21-25) bavi se prvim razgovorom mentora i studenta nakon prvog promatranog nastavnog sata. Savjetuje se da taj razgovor bude dobro planiran, da se za njega izdvoji dovoljno vremena u adekvatnom prostoru koji će osigurati neometano vođenje razgovora. Razgovoru obje strane trebaju pristupiti kao situaciji koja nudi priliku, za studenta bi to značilo da će biti u prilici vidjeti primjer dobre prakse i dobiti odgovore na pitanja, a za mentora će to biti mogućnost da osvijesti svoju nastavu, te dobije uvid u jače i slabije strane svoje izvedbe kao i područja koja može unaprijediti. Također, mentoru je to prilika za samoprocjenu svog odnosa sa studentom (sigurnost, povjerenje, prihvaćanje i podržavanje). Autori nude i smjernice za razgovor, ali upućuju još jednom na „Komunikacijski obrazac za kolegijalni dijalog“ (Prilog 3, str. 44-49) u kojem naglašavaju važnost aktivnog slušanja i parafraziranja, pojašnjavanja, postavljanja pronicljivih pitanja, te pružanja i primanja povratne informacije. Navedena su tri primjera pedagoške osobne karte koja odgovara na slijedeća pitanja: „Kako bih opisao sebe kao nastavnika?, Kako izgleda moja komunikacija s učenicima?, Kakav bi, po mojem mišljenju, bio idealan učenik? i Koje ključne riječi opisuju moje pedagoško djelovanje?“ (str. 23). U razgovoru nakon prvog promatranog nastavnog sata trebalo bi sa studentom raspraviti o stilovima vođenja nastavnog sata, primjerice s pozicije kriterija korištenja autoriteta:

autokratski, demokratski i stihijski stil ili se nastavnik njeguje karizmatički stil. Ono što autori Vodiča naglašavaju je da bez obzira na nastavni stil, nastavnik koji je mentor mora biti svjestan svog stila i uloge koju preuzima u razredu, te da se mora izražavati razumljivo i s uvažavanjem i u razredu i izvan njega. Nastavnik mentor nije dovoljno da bude vrhunski stručnjak u svojem području, on mora moći prenijeti i potaknuti usvajanje i razvoj znanja kod svojih učenika. Čitatelji *Vodiča* su upućeni na „Savjete mentorima početnicima“ (Prilog 2, str. 43): dajte si vremena da se snađete, vjerujte da možete, pronađite užitak, budite svoji, predviđajte, povežite se s drugim iskusnim mentorima.

U poglavlju „Uključivanje studenata u nastavu“ (str. 26-29) dane su smjernice mentorima kako pripremiti studenta za prvo izvođenje nastavnog sata i model postupnog uvođenja studenta u samostalno izvođenje nastavnog sata (različiti su modaliteti silaba različitih kolegija nastavničke prakse) od postepenog uključivanja studenta u proces pripreme nastavnog sata pripremom nastavnih materijala i/ ili nastavnih aktivnosti za mentora, uključivanje studenta u nastavni sat mikrointervencijama (student se uključuje u sat mentora vremenski kraćim angažmanom) ili supoučavanjem (gotovo ravnopravni angažman i vremenski udio studenta i mentora u izvođenju nastavnog sata). Samostalno izvođenje nastavnog sata je vrhunac nastavne prakse i može biti individualni i ogledni nastavni sat studenta na kojem mogu biti prisutni i drugi studenti, kao i sveučilišni nastavnik – metodičar. Studentima će kao dobra priprema za izvođenje prvog nastavnog sata biti razgovori koje su vodili s mentorom

u vrijeme promatranja nastave, te autori upućuju na komunikacijske vještine pojašnjavanja i postavljanja pronicljivih pitanja (Prilog 3, str. 46 i 47). Kako je samostalno izvođenje nastavnog sata vrlo zahtjevna aktivnost mentor je dužan studentu pomoći u planiranju vremena, te dogovoriti rokove kojih se moraju pridržavati obje strane, dogovoriti se sa studentom oko teme nastavnog sata, dati informacije o mjestu teme u izvedbenom planu/ kurikulu, pružiti smjernice i ukoliko je potrebno informirati o literaturi i drugim izvorima znanja. Studentu će mentor pomoći na način da mu ponuditi konzultacije, informira ga o razredu u kojem će imati nastavni sat, razred u kojem će student imati nastavni sat pripremiti najavom, te osigura kvalitetne uvjete za izvođenje nastavnog sata. Mentor ne bi smio intervenirati tijekom studentovog izvođenja nastavnog sata, osim u iznimnim situacijama (primjerice, nemogućnošću održavanja discipline).

U „Vrednovanje studentske prakse“ (str. 30-32) naglašava se važnost kontinuiranog vrednovanja studentovog rada davanjem pisanih i usmenih povratnih informacija, vrednovanjem rada od strane kolega studenata, samovrjednovanje uvijek po jasnim kriterijima i elementima vrednovanja. Važno je da su ciljevi i ishodi učenja stručne prakse jasni što je pojašnjeno u „Općeni ishodi učenja stručne prakse“ (Prilog 1, str. 40-42). Elementi vrednovanja nastave su: ishodi učenja i aktivnosti, sadržaji poučavanja, nastavne strategije i metode, nastavni mediji, izvedba nastavnog sata, interakcija s učenicima, uključenost, trud i napredak studenta tijekom prakse, te razgovori nakon održanog nastavnog sata. Nastavnik

mentor nakon završetka nastavne prakse sastavlja pisano izvješće o studentskom radu i mentorova ocjena je najčešće sastavni dio završne ocjene kolegija. Studenti tijekom semestra vode osobnu mapu koju na kraju predaju nastavniku predmetne metodike koja sadržava radove studenata (pripreme, izvedbene planove i sl.). Za uspješan završetak studentove prakse važno je mentorovo davanje povratne informacije studentu koja mora biti temeljena na unaprijed poznatim i jasnim kriterijima, pozitivno intonirana i uravnotežena (tzv. tehnika sendviča: pohvala, kritika i sugestija). Student treba biti pripremljen za pružanje i primanje povratne informacije (Prilog 3d, str. 48). Nakon oglednog sata studenta osobita se pozornost posvećuje analizi pripreme za nastavni sat, te odnos planiranog i izvedenog, a u analizu se uključuju uz mentora i nastavnika predmetne metodike i drugi studenti koji su imali nastavnu praksu kod istog mentora.

„Upoznavanje studenta s administrativnim radom škole“ (str. 33-38) poglavlje je koje podsjeća da nastavna praksa studenata osim fokusiranosti na nastavne satove obuhvaća upoznavanje studenta s profesionalnom kulturom škole (pogledati Prilog 5, str. 53-57, „Protokoli za kolaboraciju“), te poslovima nastavnika koji nisu direktno vezani uz nastavu, primjerice sudjelovanje u radu tijela škole, suradnje s roditeljima, kolegama u školi, rad s učenicima s posebnim potrebama i darovitim učenicima, formativnog i sumativnog vrednovanja učenika, prostora kao važnog čimbenika kvalitete nastave, razumijevanja razredne dinamike, emocionalnih stanja učenika, te etičnosti o ponašanju u školi. U *Vodiču* u Prilogu 6 (str. 58) je „Primjer izjave

o etičnom ponašanju studenata tijekom stručne prakse.“

Vodič zaključuje „Završna riječ“ u kojoj autori naglašavaju važnost obrazovanja i stjecanje iskustva studenta na nastavničkoj praksi, važnost kvalitetnih, sustavnih i dobro osmišljenih mentorskih edukacija za nastavnike mentore, kao i važnost dobre suradnje mentora i metodičara. Sve to zajedno može osigurati postizanje ishoda („Pocpćeni ishodi ućenja stručne prakse“, Prilog 1, str. 40-42) potrebnih za stjecanje nastavničkih kompetencija.

Vodič za nastavnike mentore. Stručna studentska praksa u školama, odličan je priručnik koji jednako može koristiti i studentima nastavničkih fakulteta koji obavljaju stručnu praksu u okviru svoga studija kao i nastavnicima mentorima. Način na koji je priručnik strukturiran na jednom mjestu u sažetom obliku s jasnim uputama osigurava i studentima i mentorima mogućnost podsjetiti se koraka/ etapa u procesu obavljanja stručne prakse. U priručniku sadržani primjeri služe kao primjeri dobre prakse i korisni su svim nastavnicima neovisno o tome jesu li mentori studentima na stručnoj praksi ili ne.

Dijana Dijanić Pleško